

GARÂNSEBEȘ ȘI DISTRICTUL SĂU ROMÂNESC ÎN SECOLELE X—XIV *

de RADU POPA

Însemnările care urmează au devenit necesare în urma recentelor descoperiri arheologice produse în centrul orașului Caransebeș, descoperiri ce au făcut deja obiectul unei publicații ¹. Ne propunem să zăbovim asupra cadrului arheologic și istoric din care fac parte mărturiile materiale din sud-estul Banatului, în speranța întreținerii unui dialog care să ducă la mai buna cunoaștere a trecutului acestui ținut românesc cu rol atât de important pe durata întregului ev mediu.

Datorăm de la bun început o dublă explicație, privind limitele cronologice pe care le-am ales, precum și teritoriul la care ne referim. Ne-am oprit asupra sec. X ca punct de pornire al reconstituirilor deoarece în acest secol, după instalarea triburilor maghiare în interiorul arcului carpatic, teritoriile românești sud-vestice — viitorul Banat — au cunoscut condiții noi atât sub aspectul repartiției habitatului medieval și al raporturilor etno-demografice, cât și sub cel al împrejurărilor de istorie politică. Modificările nu s-au limitat la sec. X, prelungindu-se și în perioada următoare. Cele zece necropole din sec. X—XI înregistrate nedemult în Banat, în majoritatea lor de tip „honfoglalás”, situate în zonele de ses ², la care se adaugă descoperiri asemănătoare din ultimii ani încă inedite ³, pledează în acest sens, cu atât mai mult cu cât respectivul orizont de mărturii arheologice se continuă devenind încă mai dens spre nord-vest, în direcția Tisei ⁴. Ne oprim la sfârșitul sec. XIV deoarece de aici înainte înmulțirea izvoarelor scrise face ca documentul arheologic să aibă o pondere tot mai redusă într-o reconstituire cu caracter general.

Pe de altă parte, zona la care ne referim coincide cu bazinul superior al Timișului, împreună cu văile afluenților săi, dintre care cel mai important este riul Bistra ce coboară din Poarta de Fier a Transilvaniei, având lungimea cursului de peste 50 km și un bazin propriu de 870 km². Un râu important este și Sebeșul învecinat, situat puțin mai la sud, cu lungimea locuibilă a văii de aproape 20 km. Pe malul lui, la confluența cu Timișul, se află așezarea numită inițial Sebeș și care a devenit orașul

* Prezentul text reprezintă amplificarea și completarea comunicării noastre cu același titlu din 24 iunie 1988 de la Institutul de Arheologie.

¹ P. Bona, în *Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale, Caransebeș, 1989*, p. 15—20.

² M. Rusu, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 201 și urm., cu lista de la p. 216—217.

³ Ca cele de la Voiteg și Timișoara—Cioreni, amintouă în jud. Timiș, comunicate de Al. Rădulescu la sesiunile anuale de rapoarte arheologice.

⁴ Vezi recenta cartare a descoperirilor la A. Kiss, în H. Friesinger, F. Daim (sub red.), *Die Bayern und ihre Nachbarn*, II, Viena, 1985, p. 217 și urm., cu hărțile aferente.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 40

nr. 4

octombrie—decembrie 1989

S U M A R

STUDII

EMILIA DORUȚIU-BOILĂ, Legații Moesiei Inferioare între anii 137—160 (II)	325
CORNEL HĂLCESCU, Din nou despre Onglos	339

DISCUȚII

RADU POPA, Caransebeș și districtul său românesc în secolele X—XIV	353
--	-----

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

GEORGETA EL SUSI, Materialul faunistic din așezarea din secolul al VIII-lea c.n. de la Gornea — „Căunița de Sus” (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)	371
---	-----

NOTE ARHEOLOGICE

MIHAI RADA, NICOLAE COCȘINĂ, DUMITRU MANEA, Studiu aerofotogrammetric al fortificațiilor de la Cornești, jud. Timiș	377
GLOȘCA L. BĂLUȚĂ, Relief votiv mithraic descoperit la Lopadea Nouă	381
ZENO PINTER, O spadă medievală de la Jupa (jud. Caraș-Severin)	385

CRONICA

Cronica epigrafică a României (VIII, 1988) (Constantin C. Petolescu)	389
--	-----

RECENZII

GEORGIA KOURTESSI-PHILIPPAKIS, <i>Le Paléolithique de la Grèce continentale. État de la question et perspectives de recherche</i> , Paris, 1986 (Roxana Dobrescu) . . .	401
MIHAIL ZAHARIADE, <i>Moesia Secunda, Scythia și Nolitia Dignitatum</i> , București, 1988 (Al. Barnea).	404
TOTIU TOTEV, <i>Preslavskata keramična ikona</i> , Sofia, 1988 (Petre Diaconu).	407

INDICE	409
------------------	-----

ABREVIERI	411
---------------------	-----

Caransebeș. Ne întrebăm totuși dacă hidronimul *bistra*, avînd sensul *iute, repede* și care este deci echivalent cu *sebeș*, a fost cu totul străin de numele orașului și al districtului, deoarece punctul central al întregii zone, marcat și de vestigiile romane de la Jupa-Tibiscum, coincide cu confluența Bistrei cu Timișul la 6 km nord de orașul Caransebeș.

În lipsa aproape totală a informațiilor scrise și pe temeiul puținelor documente arheologice de care dispunem, împrejurările de istorie politică și stările etnodemografice din sec. X—XII pot fi reconstituite doar ipotetic în regiunea de care ne ocupăm. Întrebarea principală privește măsura în care culoarul Timiș—Cerna a făcut parte din căile expedițiilor maghiare de la sud de Dunăre în sec. X și apoi din cele ale legăturilor regatului arpadian cu Imperiul bizantin în sec. XI—XII, sau dacă aceste căi și drumuri s-au aflat mult mai spre apus, ocolind pe la vest munții Semenicului, pe la Virșeț și apoi pe valea Moravei⁵. Lipsa din culoarul Timiș—Cerna a descoperirilor maghiare timpurii, ca și absența lor pe drumul ce pătrunde spre est prin Poarta de Fier a Transilvaniei⁶, fac foarte probabil ca regiunea de care ne ocupăm să fi rămas în afara acțiunilor și intereselor maghiare și apoi ale statului arpadian pînă relativ tîrziu, în sec. XII. Un ajutor important în rezolvarea semnului de întrebare l-ar fi putut oferi cercetările de la Orșova, dar modul în care s-au desfășurat acolo săpăturile de salvare⁷ ne lipsește de orice punct de sprijin, altul decît posibila identificare a toponimului în consemnările corupte ale izvoarelor narrative⁸.

În același timp, luarea sub control a drumului sării de pe Mureș de către maghiari încă din sec. X, prezența lor în zonele de șes din sud-vestul României, ca și presiunea exercitată la sud de Carpați în sec. XI—XII de triburile pecenege și apoi de cele cumane, trebuie să fi dus la o anumită restructurare teritorială a habitatului medieval românesc, mai ales prin îndesirea rețelei de sate situate sub munte și în depresiunile protejate de masivele muntoase. Un asemenea proces pare a se fi produs tot atunci în sud-vestul Transilvaniei⁹ și este logic ca el să fi avut loc și în Banat, de la vest spre est, precum și în Oltenia, de la sud spre nord. Rezultatul a fost crearea unui bloc omogen și dens de locuire românească, sprijinit din toate părțile pe segmentul apusean al Carpaților Meridionali, pînă la Dunăre.

Reconstituirea propusă are desigur în mare măsură caracterul unei ipoteze de lucru, dar numai o asemenea ipoteză oferă explicații pentru stările din Țara Hațegului din sec. XIII—XIV¹⁰, pentru prezența districtelor românești privilegiate din zona de deal și de munte a Banatului,

⁵ Pentru vadurile Dunării din vestul Banatului, pe teritoriile viitoarelor comitate Kuvín și Caraș, vezi Gy. Györfly, *Az Árpád-kori Magyarországi törölténelki földrajza*, III, Budapesta, 1987, sub comitatele respective; cf. și T. Lewicki, *Slavia Antiqua*, 14, 1967, p. 28.

⁶ R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 37 și 52.

⁷ O privire de ansamblu asupra cercetărilor de la Orșova unde „Rușava medievală a rămas neprecizată pe teren”, la E. Bujor, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 62 și passim.

⁸ Pentru identificarea cetății Urschia-Ursova, atacată și cucerită (în anul 927?) de maghiari, cu Orșova, vezi Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 43—44.

⁹ R. Popa, *op. cit.*, p. 76—77.

¹⁰ Idem, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 31, 1988, 2, p. 31—32.

de la Mehadia și pînă la izvoarele Begheiului ¹¹, precum și pentru existența în prima jumătate a sec. XIII a voievodatului lui Litovoi, cu centrul în Oltenia de sub munte, care îngloba și Țara Hațegului de pe latura nordică a Carpaților ¹². Cercetările arheologice sînt din păcate încă foarte deficiente în această direcție, printre puținele mărturii materiale pe care le putem invoca în acest sens numărîndu-se sondajul întreprins în urmă cu cîțiva ani la izvoarele Motrului ¹³.

Documentația arheologică din sec. X—XII de pe teritoriul viitorului district românesc Caransebeș este și ea deocamdată limitată. Chiar la marginea sud-estică a orașului Caransebeș, în cartierul Măhala de pe malul riului Sebeș, săpăturile dintr-o *villa rustica* romană au dat la iveală morminte ale unei necropole creștine datînd probabil din sec. XII ¹⁴. Dintre cele opt morminte dezvelite, doar unul a avut inventar funerar constînd dintr-o brățară de sticlă albastră, permițînd încadrarea cronologică pomenită și îndreptînd totodată atenția spre sudul Banatului, unde descoperirile similare atestă proveniența acestor piese de podoabă din ateliere bizantine ¹⁵. Evidența modestie a necropolei exclude eventualitatea ca beneficiarii ei să fi fost înaintașii comunității catolice privilegiate de la Caransebeș. Descoperiri de suprafață și sondaje întreprinse în zona Balta Sărată din aceeași parte de sud a orașului, în punctele „Poalele Dealului Zlăgăniței”, „Cîmpul lui Posta”, „Carbonifera Veche”, „Cîmpul lui Corneanu” și „Cîmpul lui Andrei”, au avut drept rezultat înregistrarea de semibordeie și recoltarea de ceramică datată în sec. VIII—XIII(?)¹⁶, între altele și a unor fragmente de cazane de lut ¹⁶. Ele atestă oricum o locuire intensă și impun reluarea cercetărilor, atît în necropolă cît și în aceste așezări anterioare — după toate aparatele — mijlocului sec. XIII.

În lipsă, la stadiul actual al cercetărilor, a unor rezultate concludente privind locuirea post-romană și medievală timpurie de la Jupa-Tibiscum ¹⁷, ne îndreptăm atenția spre sud în culoarul Timiș—Cerna, în afara zonei de care ne ocupăm aici, pentru a înregistra descoperiri ce aparțin aceluiași orizont cronologic și acelorași coordonate de habitat medieval. La nord de Mehadia a fost dezvelită mai demult o parte dintr-o necropolă de pe malul riului Bolvașnița, deasupra ruinelor castrului roman aflat la con-

¹¹ Pentru districtele românești din Banat există o bogată bibliografie urmărind în special stările din sec. XIV—XVI și aspectele juridice ale problemei. Printre studiile preocupate de ansamblul districtelor românești bănățene sau de cazuri speciale, vezi F. Pesty, *A szörény-vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876; V. Motogna, *Studii asupra românilor din Banat în evul mediu (271—1400)*, Timișoara, 1943; Gh. Cotoșman, *Mitropolia Banatului*, 7, 1957, 10—12, p. 79—119; M. Bizerea, C. Rudnănu, *Studii de istorie a Banatului*, 1, 1969, p. 7—15; C. Feneșan, *Banatica*, 5, 1979, p. 265—275 și, mai nou, V. Achim, *Revista de istorie*, 41, 1988, 2, p. 191—203; D. Țicu, *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 57—72.

¹² R. Popa, *La începuturile*, p. 274 și urm.

¹³ I. Chicideanu, P. Gherghe, *Materiale*, 15, 1981, p. 106—107.

¹⁴ E. Iaroslavschi, *Banatica*, 3, 1975, p. 360—363.

¹⁵ D. Țicu, *Mitropolia Banatului*, 32, 1982, 4—6, p. 264 și urm.

¹⁶ A. Bejan, P. Rogozea, *St. Com. Caransebeș*, 4, 1982, p. 213 și urm. Încadrările cronologice propuse de autori, de pildă descoperirea la „Cîmpul lui Andrei” a unor fragmente ceramice atribuite sec. IX—XI, dar tot acolo și a unor fragmente de „cazane pecenege” atribuite sec. X—XI, obligă la verificări ulterioare.

¹⁷ Pentru bibliografia foarte bogată a complexelor romane de la Jupa-Tibiscum, vezi P. Bona, L. Groza, în *Valorificarea noilor descoperiri*, p. 3—4, nota 2. Viețuirea din acest loc ulterioară sec. IV e.n., deși în afara îndoielilor, încă nu a beneficiat de o documentare arheologică corespunzătoare.

fluența Bolvașniței cu Belareca. Din cele zece morminte cercetate, doar unul a avut inventar funerar constând dintr-o monedă arpadiană de argint depusă în gura mortului, atribuită celei de-a doua jumătăți a sec. XI¹⁸. Necropola poate fi deci datată, în linii generale, în secolele XI—XII. S-au semnalat tot acolo și fragmente ceramice dintr-o așezare corespunzând necropolei¹⁹, situație ce impune reluarea săpăturilor. La numai 7 km spre nord de acest punct, în valea Mehadicei, se ceretează de mai multă vreme o mare necropolă pe dealul Sfogea de la Cuptoare, com. Cornea, datînd din sec. XII—XV și foarte bogată în inventar funerar, dar care din păcate este încă practic inedită²⁰. Cercetări foarte recente întreprinse puțin mai spre vest, în Țara Almăjului la Șopotu Vechi, com. Dalboșeț, contribuie la individualizarea unui întreg orizont de necropole românești din sudul Banatului, cu inventar specific și cu începuturi care coboară pînă în sec. XI²¹.

Nu zăbovim asupra altor descoperiri fortuite de materiale așa-numite „feudale timpurii” din regiunea de care ne ocupăm, deoarece încadrarea lor mai strînsă între limitele sec. IX—XIII este foarte dificilă și deoarece nimeni nu se poate îndoi de faptul că teritoriul de cca 3 000 km², cît reprezintă viitorul district Caransebeș, a fost locuit și înainte de a pătrunde aici, la sfîrșitul sec. XIII, informația scrisă a documentelor de cancelarie. Inventarierea sumară a satelor din district în sec. XV—XVI, cu informații preluate în principal din geografiile istorice vechi de un secol, consemnează 136 așezări²². Cifra este strict informativă, ea include așezări dispărute, sate nelocalizate, toponime sătești redate corupt în documente, așezări care și-au schimbat numele etc. Stările mai vechi, din sec. XIV, de dinainte de vremea în care accentuarea pericolului otoman și apoi progresele semilunei la nord de Dunăre să fi determinat în zonă noi și importante restructurări, pot fi reconstituite doar printr-o atență și foarte laborioasă cercetare de geografie istorică. Aceasta din urmă va trebui să prelucreză unitar întreaga informație scrisă, să întreprindă verificări de teren, să folosească izvoarele toponomice, precum și documentația arheologică. S-au realizat în această direcție unele începuturi sau cercetări parțiale remarcabile²³, dar reconstituirea tabloului istoric valabil pentru sec. XIV și mai ales cunoașterea antecedentelor lui, deci a stărilor din sec. XI—XIII, pretind prelucrarea unitară, metodică și exhaustivă, a întregii informații.

Putem în schimb încă de pe acum încerca reconstituirea, fie și numai în linii generale, a împrejurărilor și etapelor pătrunderii în regiunea de care ne ocupăm a autorității efective a regatului arpadian, ca și a începuturilor organizării locale administrativ-politice inițiate de coroană, acțiuni

¹⁸ M. Moga, *Studii*, 2, 1949, 1, p. 139—141.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ După informațiile de care dispunem, pînă în anul 1985 au fost dezvelite 346 morminte. Pentru unele date sumare, vezi Gh. Lazarovici, I. Uzum, *Banatica*, 4, 1977, p. 434; D. Teicu, *ActaMN*, 18, 1981, p. 491 și urm.; Dana Bălănescu, *Banatica*, 6, 1981, p. 148 și 7, 1983, p. 236.

²¹ D. Teicu, raport la Sesiunea XXIII de rapoarte arheologice, Sibiu, martie 1989.

²² M. Bizerea, C. Rudneanu, *op. cit.*, p. 11—12, documentarea fiind sprijinită în principal pe lucrările lui F. Pesty.

²³ Vezi, printre altele, P. Binder, *Studii*, 21, 1968, 4, p. 625 și urm.; V. Ioniță, *Banatica*, 4, 1977, p. 463 și urm.; N. Săcară, *Analele Banatului — etnografie*, 1, 1981, p. 69—110; C. Feneșan, Sargetia, 16—17, 1982—1983, p. 267—279.

ce au dus la crearea districtului (comitatului, „provinciei”) românesc Sebeș, devenit ulterior Caransebeș. Odată cu dispariția de la Dunăre la sfârșitul sec. XII a Bizanțului și apoi cu prăbușirea imperiului însuși la 1204, politica arpadiană de expansiune la sud de Carpați și spre Dunărea de Jos s-a manifestat pe un front larg ce afecta teritoriile românești extracarpătice pe aproape întreaga lungime a arcului mantos. Sarcina atribuită la 1211 cavalerilor teutoni spre capătul răsăritean al acestui front, a fost asumată de coroană cu mijloace proprii în părțile apusene. Fără a cunoaște în detaliu acțiunile întreprinse aici înainte de 1230, putem fi siguri că ele s-au desfășurat în concurență cu țaratul Asăneștilor, interesat la rîndul lui în preluarea și extinderea la nord de Dunăre a moștenirii bizantine. Acțiunile regatului maghiar au culminat cu expediția militară victorioasă din anul 1230, în urma căreia a fost creat Banatul de Severin, atestat prima oară la 1233²⁴, chiar dacă mai nou s-au exprimat rezerve asupra formelor concrete de organizare și funcționare a acestui „banat” în prima jumătate a sec. XIII²⁵. Nici asupra limitelor teritoriale inițiale ale Banatului de Severin nu există consens deplin, dar hotarele sale de miazănoapte au fost plasate aproape fără excepție la nord de Caransebeș²⁶.

Indiferent de caracterul pe care-l va fi avut înainte de 1260 „banatul” severinean al coroanei maghiare, întrunind efectiv sau doar teoretic sub o singură autoritate administrativ-politică și militară teritorii din sud-estul Banatului actual și din vestul Olteniei, este firesc ca încă din primele decenii ale sec. XIII să fi existat preocupări stăruitoare pentru controlul și organizarea de către regat a drumului de pe culoarul Timiș—Cerna prin care se ieșea la Dunăre, la Orșova și Turnu Severin. Data la care s-au instalat de-a lungul acestui drum cele câteva colectivități — probabil de „hospites regis” prevăzute cu privilegii — pe care le întâlnim ulterior în izvoarele scrise, rămîne de precizat prin cercetări mai amănunțite. Pentru amploarea demografică pe care l-a avut acest proces petrecut în sec. XIII, ni se pare semnificativ faptul că la începutul secolului următor arhidiaconatul „de Sebus” — adică de Caransebeș — al episcopiei Cenadului, extins teritorial pînă spre Reșița, Oravița, Almăj, Lugoj și Deta, nu cuprindea decît șapte parohii catolice consemnate în listele din 1332—1337 ale strîngătorilor decime papale²⁷. Chiar dacă aceste liste mai pot fi

²⁴ *Documente privind istoria României*, C, Transilvania, veac XI—XIII, vol. I, p. 264.

²⁵ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 55 și urm.; vezi și R. Popa, *La începuturile*, p. 273—274.

²⁶ F. Pesty, *A szörény bñnság és Szörény vármegye története*, I, Budapesta, 1877, p. 7—8. După ce a optat pentru extinderea excesivă a Banatului de Severin, de la Dunăre la Olt pe amîndouă laturile Carpaților. D. Onciu a revenit la hotare mai plauzibile (*Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1988; compară vol. I, p. 624 cu vol. II, p. 56—57). O poziție ambiguă la E. Lukinich, L. Gáldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 124, pentru care districtul Sebeș (Caransebeș) a aparținut comitatului Timiș, dar în realitate era o parte a Banatului de Severin, acesta din urmă incluzînd și Lugojul. Altă opinie la P. Binder, *op. cit.*, p. 636, după care Banatul de Severin n-a depășit spre nord izvoarele Timișului. Se pare că trasarea fermă pe hartă a limitelor „banatului” inițial a fost deliberat evitată datorită impreciziei și caracterului uneori contradictoriu al informațiilor.

²⁷ Pentru arhidiaconatul „de Sebeș”, pe cît de mare teritorial, pe atît de „minuscul” ca parohii componente, vezi DIR, C, XIV, p. 227, 235 și 243—244. Opinia după care acest arhidiaconat cu centrul la Sebeș-Caransebeș, atestat documentar abia la 1334, ar fi existat încă din sec. XIII (F. Pesty, *op. cit.*, I, p. 335), nu are temeiuri documentare și nici argumente de altă natură, dat fiind chiar numărul mic al parohiilor aparținătoare. La 1334—1335 comu-

completate cu câteva așezări cu parohii catolice din care, pentru un motiv sau altul, nu s-au înscris atunci venituri papale, de pildă cu Karan-Căvăran, azi Constantin Daicoviciu ²⁸, este evident că pe teritoriul de care ne ocupăm numărul așezărilor, altele decât cele românești, era practic neglijabil.

Aceste stări își găsesc de altfel analogii semnificative în celelalte zone cu habitat românesc dens și omogen din cuprinsul Transilvaniei, încadrate relativ târziu în structurile organizării administrativ-politice a regatului. În Țara Hațegului de pildă, exceptând instalarea în sec. XI—XII a unui grup de colectivități străine pe cursurile inferioare ale Cernei și Streiului în vecinătatea Mureșului, mediul omogen al satelor hațegane românești a fost afectat doar de trei așezări catolice întemeiate pe la 1270—1280 odată cu organizarea comitatului regal al Hațegului ²⁹. La fel în Maramureș și chiar încă ceva mai târziu, abia în ultimele două decenii ale sec. XIII, de-a lungul Tisei superioare s-au instalat doar patru colectivități de „oaspeți regali” sași și maghiari care au dat oarecare consistență comitatului maramureșan atestat prima oară la 1303 dar organizat mai târziu doar către sfârșitul sec. XIV, când a ajuns să ia locul voievodatului românesc al Maramureșului ³⁰.

Similitudinile merg încă mai departe deoarece, la fel ca și pe cursul superior al Timișului, noile centre administrative și militare ale „țărilor” românești evocate au fost reprezentate de câte o așezare de „oaspeți regali” întemeiată în centrul viitorului comitat sau district și în preajma căreia s-a ridicat și câte o cetate regală. În Țara Hațegului locul ales în acest scop a fost Hațegul de lângă confluența principalelor trei râuri ale zonei ³¹, în vreme ce în Maramureș capitala a devenit Sighetul situat la confluența Izei cu Tisa ³².

Dar principala și cea mai semnificativă asemănare dintre aceste trei „țări” românești devenite comitate sau districte ale regatului, constă din faptul că în cuprinsul lor ponderea demografică a elementului românesc autohton a fost de 90—95%, depășind deci cu mult valoarea habitatului medieval românesc din ansamblul teritoriilor intracarpătice. Aceleași stări caracterizează de altfel toate „țările” românești din interiorul bazinului carpatic ³³.

nitatea de rit apusean de la Sebeș-Caransebeș era însă destul de importantă numeric, parohul ei contribuind la împlinirea decime papale cu sume de câteva ori mai mari decât ceilalți parohi. Evident că demnitatea arhidiaconală putea fi deținută de un cleric din preajma episcopului Cenadului.

²⁸ Litigiile de hotăr și conflictele pe care „cives et hospites nostri (ai regelui) de Karan” le-au avut cu importanta familie cnezială a Mitniceștilor (*Doc. Val.*, p. 204—265, 421—422), îi arată pe tirgoveții de la Căvăran ca fiind o colectivitate pătrunsă din afară în zonă, instalată pe malul Timișului de unde au „împins” spre deal stăpîniri cneziale mai vechi.

²⁹ R. Popa, *La începuturile*, p. 71—72.

³⁰ Idem, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 47—49, 206 și urm.; așezările de „oaspeți regali” au fost, în ordine pe Tisa în amonte, Hust, Visk, Teccu și Cîmpulung.

³¹ Idem, *La începuturile*, p. 214—215.

³² Deoarece Sighetul s-a întemeiat cu 15—20 ani ulterior primelor patru așezări de „oaspeți regali” din Maramureș, cetatea regală din această „țară” a rămas aceea de la Visk, înlocuită la mijlocul sec. XIV prin aceea nou ridicată la Hust (Idem, *Țara Maramureșului*, p. 106).

³³ Avem în vedere, de pildă, Țara Făgărașului sau Țara Beiușului, pentru care sub acest aspect analizele urmează a fi făcute de aici înainte.

Apariția autorității regale în bazinul superior al Timișului și în sud-estul viitorului Banat s-a manifestat în schimb cu mai multă eficiență în direcția ridicării unor fortificații de zid, care au devenit centrele militare ale districtelor românești. Atestările scrise ale cetăților de la Jdioara, Caransebeș, Mehadia, Orșova și Turnu Severin sînt relativ tîrzii, din sec. XIV³⁴, dar n-avem motive să ne îndoim de existența lor încă din secolul anterior, deoarece nici una dintre atestări nu se referă la ridicarea recentă a respectivei cetăți, iar funcționarea fără întreruperi a Banatului de Severin în a doua jumătate a sec. XIII este asigurată de documente³⁵. Nu este desigur exclus ca cetățile regale de zid să fi fost în unele cazuri precedate de fortificații mai ușoare, din lemn și pămînt, după cum în cazul Orșovei și al Turnului Severin este mai mult decît probabil ca banul maghiar al Severinului să fi preluat și refolosit fortificații din zid mai vechi³⁶.

La Caransebeș, existența așezării din care se va dezvolta viitorul oraș este asigurată documentar abia în aprilie 1290³⁷. Prezența aici a regelui Ladislau IV Cumanul, de la care emană documentul, ne lasă să înțelegem că așezarea avea deja oarecare importanță, probabil caracter de tirg (*oppidum*). Desigur că exista atunci și cetatea regală de la Sebeș-Caransebeș, chiar dacă atestarea ei explicită datează doar din anul 1325 cînd este pomenit castelanul ei³⁸.

Atestarea documentară din 1290 reclamă o paranteză. Forma „Karansebes” cu care apare așezarea surprinde deoarece pînă la mijlocul sec. XV atît orașul cît și districtul (comitatul, provincia) numit după el, apar în toate celelalte documente sub forma simplă de Sebeș (Sebes, Sebus)³⁹. Numele „Karan” a fost — după cum s-a demonstrat mai demult⁴⁰ — al localității situate cu 15 km mai spre nord, pe malul stîng al Timișului, actualul Căvărăn devenit nu demult Constantin Daicoviciu,

³⁴ Pentru Jdioara, atestată la 1320, vezi A. Bejan, *Tibiscus*, 4, 1975, p. 155—166 și 5, 1978, p. 199—207. Deși se află la cca 8 km nord de Căvărăn și chiar dacă un sat din vecinătatea acestuia din urmă este precizat ca ținînd de tirgul „Karan” (*Doc. Val.*, p. 496—497) iar nu de cetatea regală a districtului „Karan”, cum se întîmplă de regulă în alte districte, nu excludem eventualitatea ca cetatea Jdioara să fi fost ridicată din zid ca centru militar al acestui mic district, situat între districtele mult mai mari ale Lugojului și Sebeșului. Pentru cetatea Mehadia, atestată la 1317, vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 90 și urm. Cetatea Orșova, atestată documentar la 1349 dar care exista foarte probabil și în sec. X, s-a pierdut ca obiectiv (vezi supra nota 7). Pentru cetățile de la Turnu Severin, încă insuficient cunoscute, vezi M. Davidsescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1969; Idem, *BMJ*, 39, 1970, 3, p. 9—14; Idem, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 172 și urm., cu bibliografia din aceste lucrări.

³⁵ F. Pesty, *A szörény bñnság*, I, p. 248 și urm.; cf. și Maria Holban, *op. cit.*, p. 88—89.

³⁶ La Turnu Severin avem în vedere în special mica fortificație medievală din colțul sud-vestic al castrului roman, pentru care datarea propusă în sec. XIV (supra nota 34) ni se pare prea tîrzie.

³⁷ DIR, C, XIII₂, p. 316.

³⁸ *Ibidem*, XIV₂, p. 149.

³⁹ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 121 autorul incluzînd aici în mod nejustificat și cîteva din atestările documentare ale Căvărănului. Ne-a lipsit posibilitatea verificării caracterului de original sau de copie a documentului din 1290; în a doua eventualitate, numele dat localității se datorează unei adaptări tîrzii.

⁴⁰ I. Miloia, *Analele Banatului*, 4, 1931, 1, p. 33 și urm. F. Pesty, *A szörény bñnság*, II, p. 116, explică unirea tirgurilor Sebeș și „Karan” prin vecinătatea lor nemijlocită, în sensul existenței inițiale a două cartiere învecinate, explicație preluată și de *Doc. Val.*, p. 239 și 264—265, în pofida lămuririi cu un deceniu înainte a stărilor de către I. Miloia.

precum și al micului district din jurul ei ⁴¹. Districtul „Karan” s-a alipit ulterior districtului „Sebes”, paralel cu unificarea demografică (nu teritorială !) a celor două așezări în a doua jumătate a sec. XV și la începutul secolului următor (1376 : civitas Karan ; 1397 : oppidum Karan ; 1448 și 1452 : liberae civitates Karan et Sebes) ⁴². Majoritatea familiilor de țigoveți de la Karan-Căvăran s-a mutat la Sebeș care a devenit Caransebeș, foarte probabil nu în mod brusc, ci pe durata a două-trei generații, dar acest subiect depășește sensibil cadrul cronologic pe care ni l-am propus.

Cetatea regală de la Sebeș, nucleul viitoarei cetăți a Caransebeșului, a reținut pînă acum mai puțin atenția ca localizare și monument ⁴³. Un plan din prima jumătate a sec. XVII (fig. 2), recent publicat ⁴⁴, confirmă detalii din planurile mai demult cunoscute datînd de la sfîrșitul aceluia secol sau de la începutul sec. XVIII ⁴⁵, atestînd prezența cetății de zid din sec. XIII în partea de răsărit a orașului, în centrul unui platou larg ce domină cu înălțimea de cca 20 m lunca joasă a Timișului și confluența acestuia cu Sebeșul. Este vorba de o incintă cu plan poligonal avînd 8—10 laturi (numărul lor variază de la un plan la altul, în vreme ce descrierea despre care va fi vorba pomeneste 5 laturi !), prevăzută pe una dintre laturi cu un turn exterior rectangular. Cetatea regală inițială este consemnată dealtfel și de izvoare narrative mai tirzii, de pildă de relatările de la mijlocul sec. XVII ale lui Evlia Celebi care menționează că „în mijlocul zidului de apărare (cetatea exterioară ; *n.n.*) se mai află o puternică cetate interioară, în cinci colțuri, solid construită. Aici stă dizdarul, plină cu tot felul de material de război . . . , cu o singură poartă mică în partea dinspre nord, la care se ajunge pe 30 de trepte de piatră. Deasupra porții sînt găuri pentru aruncat pietre și creneluri” ⁴⁶.

Datarea cetății exterioare reprezentate în planul din prima jumătate a sec. XVII se află sub semnul întrebării, cu atît mai mult cu cît acest plan reflectă cel puțin două faze de construcție : o incintă mare dreptunghiulară cu cinci turnuri pătrate deschise spre interior și o rondelă de artilerie în colțul de nord-vest al incintei, aparținînd evident unei etape constructive distincte ⁴⁷. Pare probabil ca acest plan să reprezinte stările din a doua jumătate a sec. XVI, dar credem că și pe parcursul sec.

⁴¹ Pentru limitele dintre districtele „Sebes” și „Karan”, vezi Al. Horváth, *St Com Caransebeș*, 2, 1977, p. 403 și urm.

⁴² C. Suciu, *op. cit.*, loc. cit.

⁴³ Vezi totuși L. Groza, *St Com Caransebeș*, 1979, p. 350 și mai ales Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 119, interpretînd corect semnificația nucleului cetății bastionare tirzii, dar considerîndu-l a fi „sub forma unui oval”, deși planul pe care-l folosește și care este de la începutul sec. XVIII indică un poligon neregulat cu nouă laturi (*ibidem*, p. 120).

⁴⁴ Gh. Sebestyén, *O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea*, București, 1987, p. 96 și fig. 170, planul fiind datat în anii 1691—1693. Autorul a revenit pe bună dreptate asupra acestei datări (comunicare la Sesiunea XXIII de rapoarte arheologice, Sibiu, martie 1989), precizînd că planul este cel tirzii din prima jumătate a sec. XVII și că el redă stadiul la care s-a ajuns după amplificările și modernizările cetății produse la mijlocul sec. XVI și eventual la începutul secolului următor.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 97 și fig. 171—173 ; vezi și L. Groza, *op. cit.*, sau Gh. Anghel, *op. cit.*, loc. cit.

⁴⁶ *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 534.

⁴⁷ Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 96, datează rondela de artilerie în primele decenii ale sec. XVI, ceea ce echivalează cu coborîrea în secolul anterior a datării incintei dreptunghiulare cu turnuri pătrate deschise spre interior (vezi supra nola 44).

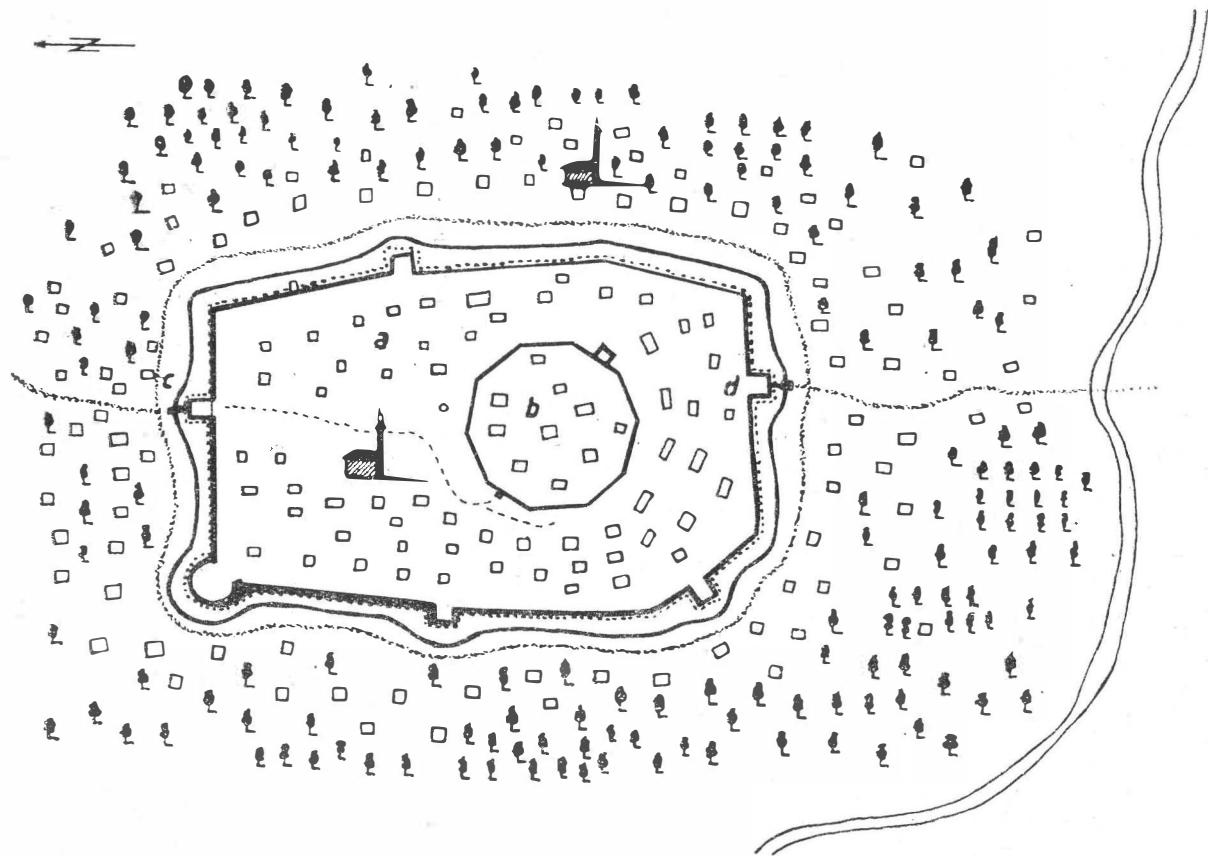

Fig. 2. Cetatea și orașul Caransebeș în prima jumătate a sec. XVII (după Gh. Sebestyén). Legenda originalului în limba germană : *a* planul Caransebeșului ; *b* fortul central (*die Festerade*) ; *c* poarta spre Lugoș (*Lucas*) ; *d* poarta spre Orșova (*Orsava*).

XIV—XV au avut loc etape de construcție și amplificare a fortificației, afectînd poate nucleul inițial din sec. XIII sau ducînd la apariția unei incinte exterioare mai mici, alta decît aceea reprezentată în planul din prima jumătate a sec. XVII. Aceste semne de întrebare vor primi răspunsuri de la cercetările viitoare. Tot în sarcina lor cade și lămurirea reprezentării — doar în unele din planurile tirzii ale cetății bastionare de la Caransebeș, dar nu și în planul din prima jumătate a sec. XVII — unui monument de cult în mijlocul cetății interioare, ocupînd cea mai mare parte a incintei din sec. XIII⁴⁸.

Chiar dacă ne-am propus să nu depășim hotarul sec. XIV în discuția privind Caransebeșul și districtul său, problema etapelor de construcție și amplificare a cetății nu a putut fi evitată datorită firescului raport dintre fortificație și așezarea urbană de la poalele ei. Planul din prima jumătate a sec. XVII pare în acest sens de folos foarte limitat deoarece marchează, oarecum stereotip, clădiri și construcții în toate locurile: în cetatea interioară (!), în incinta exterioară unde este reprezentată și o biserică, ca și pe toate laturile din afara cetății exterioare, o a doua biserică fiind reprezentată la est de zidurile cetății exterioare (!?). Prezența la mijlocul sec. XVII a unor cartiere orășenești în incinta exterioară a cetății este confirmată de Evlia Celebi, care apreciază la trei sute numărul caselor aflate la adăpostul zidurilor⁴⁹.

Cel mai vechi plan util reconstituirii evoluției topografice a Caransebeșului medieval datează de pe la 1770 (fig. 3)⁵⁰. Pe acest plan se poate localiza cu precizie traseul zidurilor incintei exterioare a cetății din prima jumătate a sec. XVII, întreaga suprafață fiind delimitată de patru străzi. Zidurile par a fi dispărut atunci din peisajul citadin, datorită desigur unei demolări sistematice, după cum nici traseul întăriturilor cetății bastionare tirzii de la sfîrșitul sec. XVII nu par a fi lăsat urme în trama stradală de la 1770 a orașului⁵¹. Pot fi în schimb recunoscute, la sud-vest și la vest de platoul cetății, cele mai vechi „insule” și cartiere orășenești de la poalele fostei cetăți regale⁵².

Pe același plan poate fi localizat cu precizie complexul de construcții medievale ale căror temelii au fost descoperite la începutul anului 1988 în actualul centru al orașului Caransebeș (fig. 3). Pe temeiul celor comunicate încă în anul descoperirii, a celor publicate, ca și pe temeiul propriilor con-

⁴⁸ De pildă în planurile publicate de Gh. Sebestyén, *op. cit.*, fig. 171 și 173, autorul considerînd că este vorba de „o biserică aparent romanico-gotică” (*ibidem*, p. 96). În planul (din 1717, după Gh. Sebestyén, *op. cit.*, fig. 172) reproduș în condiții grafice mai bune de P. Bona, L. Groza, în *Valorificarea noilor descoperiri*, fig. 1, acestă construcție din centrul incintei din sec. XIII apare ca avînd un plan circular (!). Evident că orice precizări suplimentare sînt condiționate de efectuarea unor săpături sistematice. Ultimii doi autori citați au avut amabilitatea de a-mi arăta în grădinile imobilelor de pe latura vestică a str. Romanilor vestigiile sesizabile pe teren ale cetății regale din sec. XIII, fapt pentru care le mulțumesc și aici.

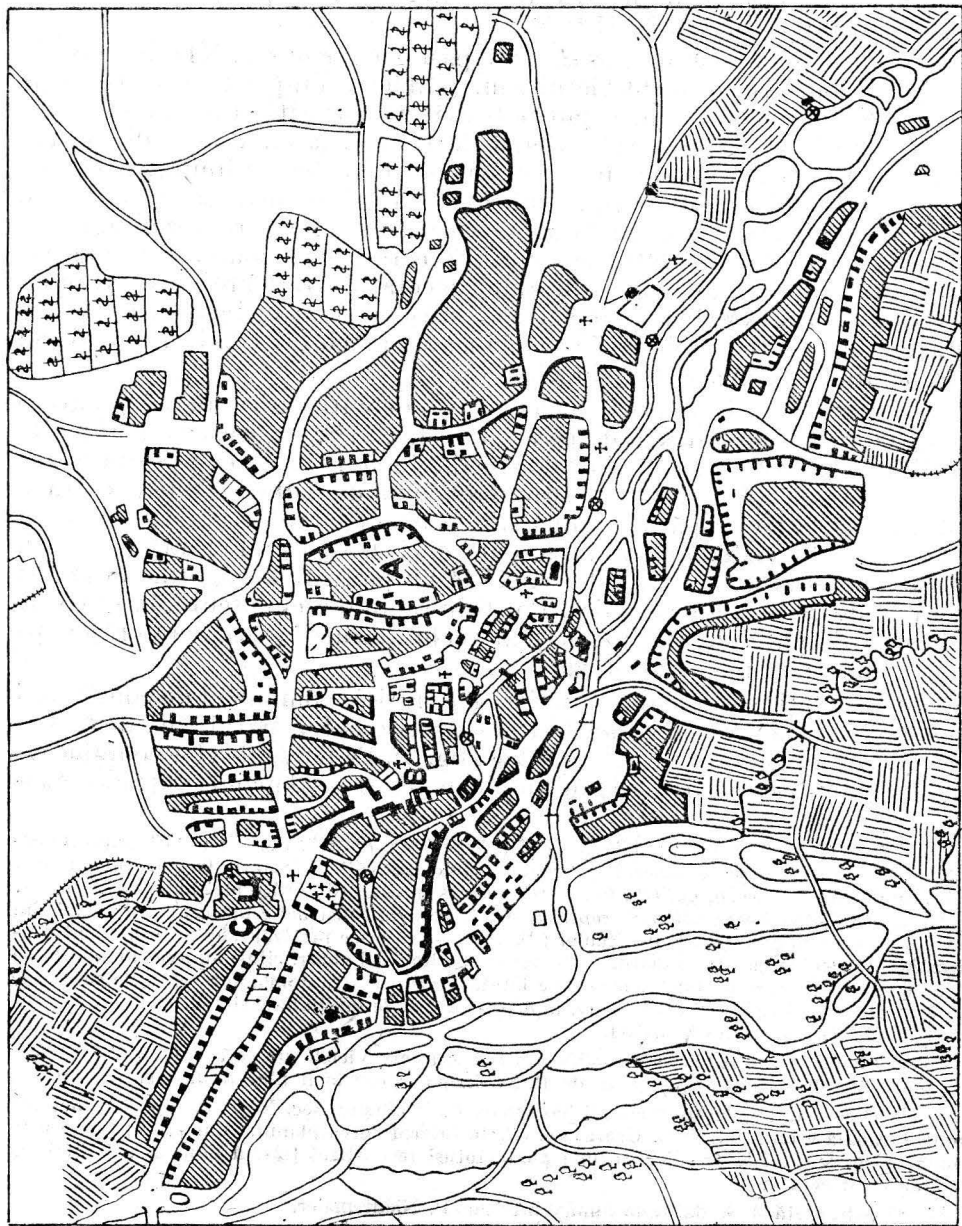
⁴⁹ *Căldări străini*, VI, p. 534.

⁵⁰ Planul se găsește în Österreichisches Kriegsarchiv Viena, sub cota B IX a 577 și ne-a fost pus cu amabilitate la dispoziție de dr. P. Niedermaier, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

⁵¹ O corectă amplasare a cetății bastionare de la sfîrșitul sec. XVII în raport cu actuala tramă stradală a orașului, la L. Groza, *op. cit.* În interpretarea planului din 1770 pe care ne-a comunicat-o dr. P. Niedermaier, se mai poate totuși reconstitui traseul unui „glacis” mic la vest de locul cetății.

⁵² Interpretările le datorăm bunăvoinței dr. P. Niedermaier.

Fig. 3. Planul Caransebe-
şului pe la 1770. A) te-
ritoriul incintei din prima
jumătate a sec. XVII; B)
locul complexului mănăs-
tiresc franciscan; C) fort
exterior (îrziu (sec. XVII?).

statări⁵³, ne propunem să zăbovim puțin asupra acestui complex care îmbogățește substanțial documentația privind istoria orașului, aruncând totodată lumini noi și semnificative asupra trecutului întregului district românesc al Caransebeșului.

Complexul de construcții reprezintă în mod evident resturile unui așezământ mănăstiresc, compus dintr-o biserică-sală de mari dimensiuni și dintr-un claustru din care s-au mai păstrat temelii de clădiri la nord-est și la nord de biserică⁵⁴. Dimensiunile bisericii și ale încăperilor ce o compun sînt cu totul semnificative pentru destinația monumentului: o navă mare de cca 125 m², cu dimensiunile interioare de cca 15/8,40 m, un cor foarte dezvoltat destinat desigur cuprinderii conventului mănăstiresc în cei cca 32 m² rezultînd din dimensiunile interioare de cca 5,90/5,50 m, prevăzut cu o sacristie pe latura sa de nord și o absidă semicirculară a altarului, lungă de cca 2,40 m și lată de cca 5 m. Intrarea principală se afla în axul laturii vestice, foarte probabil că va fi existat și o intrare secundară pe latura de nord, destinată călugărilor, eventual între colțul nord-estic al navei și sacristie, aceasta explicînd și mai puțin obișnuita deplasare spre est a încăperii sacristiei.

Patru perechi de contraforturi, parțial asimetric dispuse, sprijină partea de vest a navei și sînt completate tot acolo cu două contraforturi oblice de colț. De deosebit interes sînt numeroasele fragmente de nervuri cioplite în piatră ce s-au descoperit în molozul monumentului, atestînd că cel puțin corul și absida lui, dacă nu cumva și nava, au fost boltite. Foarte probabil ca pe partea de vest a navei sau pe sacristie să se fi ridicat un turn-clopotniță, soluțiile fiind sugerate de prezența contraforturilor sau de masivitatea deosebită a zidurilor.

Autorii cercetării de la Caransebeș precizează că întreg monumentul, cu toate detaliile sale planimetrice, a fost construit într-o singură etapă⁵⁵. Din păcate, nu divulgă nimic despre situația zidului care pornește spre sud-est de la absida corului, dacă acest zid este țesut sau adosat în raport cu temelia bisericii și nici despre un alt zid care se leagă la colțul nord-vestic al navei⁵⁶, aceste două ziduri fiind în mod evident pornirile înaltei mănăstirești.

⁵³ Comunicarea lui P. Bona la Sesiunea XXII de rapoarte arheologice (Pitești, martie 1988), completată și definitivată în contribuția aceluiași, *Valorificarea noilor cercetări*, p. 15–20. La invitația Muzeului din Caransebeș am avut prilejul de a vedea în două rinduri, în februarie–martie 1988, ruinele din faza incipientă a descoperirii lor, discutînd la fața locului atît semnificația lor cit și coordonatele unui plan de cercetare arheologică a sitului.

⁵⁴ Planul publicat în *Valorificarea noilor cercetări*, fig. 2, deformează realitatea de pe teren deoarece neglijează temelii de ziduri aflate în imediata vecinătate a bisericii, cu aceeași orientare ca și zidurile bisericii, ignorînd chiar o temelie de zid care pornește spre sud-est de pe exteriorul absidei altarului bisericii. Referirea în text la „fragmente din zidurile antefortificațiilor cetății medievale Caransebeș situată în imediata apropiere a acestui șantier” (*op. cit.*, p. 15) este categoric infirmată de situația de pe teren.

⁵⁵ P. Bona, *Valorificarea noilor cercetări*, p. 15.

⁵⁶ După observațiile personale de pe teren, zidul ce pornește spre sud-est de pe exteriorul absidei corului și din care se mai păstrează un al doilea fragment la distanța de cca 20 m, nu este țesut cu zidul absidei, ceea ce dealtfel ni se pare firesc deoarece zidul de incintă nu putea fi ridicat deodată și în paralel cu zidul bisericii. El are însă temelia la fel de adîncă, alcătuită din același fel de piatră legată cu aceeași calitate de mortar, argumente ce pledează pentru apartenența lui la faza de construcție a bisericii. Capătul de zid de incintă care se leagă de colțul nord-vestic al navei a fost pus în evidență ulterior vizitelor făcute pe șantier.

Nu stăruim în continuare asupra complexului de construcții, deoarece raportul publicat este mai puțin decât succint și el va fi desigur urmat de o valorificare corespunzătoare a întregului obiectiv, pe măsura exigențelor unei cercetări sistematice și a eforturilor depuse pentru conservarea lui. Pentru ceea ce ține de istoria din sec. XIII—XIV a Caransebeșului, reținem totuși prezența pe locul bisericii a unei necropole creștine anterioare. Cîteva din mormintele acestei necropole au fost secționare de șanțurile de fundație ale bisericii de zid⁵⁷ și ni se pare îndreptățită opinia autorilor cercetării după care pe același loc a existat anterior un monument de cult din lemn⁵⁸.

Datarea complexului de construcții și în primul rînd a bisericii descrise întîmpină unele dificultăți. Terenul înconjurător și în special zona situată spre est și nord-est, care n-a fost afectată de excavațiile ce au dus la descoperirea complexului și unde deci se păstrează *in situ* nivelurile arheologice ale începuturilor complexului, poate desigur oferi răspunsuri la această întrebare. Foarte probabil ca secțiunile practicate acolo să producă datele necesare în acest sens, date pe care sîntem îndreptățiți să le așteptăm. Judecînd doar după planul bisericii, reținem un mai puțin obișnuit amestec de trăsături aparținînd romanicului tîrziu, constînd în principal din absida semicirculară a corului, cu particularități ale goticului timpuriu sau chiar matur, reprezentate de contraforturi printre care și unele oblice de colț. Dacă întregul monument a fost conceput planimetric într-o singură etapă, după cum susțin autorii cercetării, atunci datarea lui trebuie restrînsă la a doua jumătate a sec. XIII și eventual la începutul secolului următor. Cu alte cuvinte, fie absida semicirculară reprezintă un element „arhaizant”, fie meșterii constructori au folosit elemente care în contextul arhitecturii din Banat reprezentau noutăți, combinînd aceste elemente datorită unor motive a căror elucidare rămîne deschisă.

Un oarecare sprijin ne poate oferi și recursul la informația scrisă, în măsură să aducă lumini asupra caracterului mănăstirii ce a ființat la Sebeș-Caransebeș cel mai devreme în a doua jumătate a sec. XIII, continuîndu-și apoi existența de-a lungul sec. XIV—XVI de cînd datează inventarele funerare descoperite în criptele din biserică și asupra cărora vom reveni mai jos.

Crearea Banatului de Severin pe la 1233 sau mai tîrziu⁵⁹ a fost însoțită de acțiuni vizînd aducerea sub autoritatea bisericii apusene a celor pe care regatul se străduia să-i integreze în rîndurile sale. Virful de lance al scaunului papal, solicitat în acest sens de regele Bela IV, au fost inițial călugării dominicani pe care corespondența papală îi atestă deja în 1237 ca fiind activi în Țara Severinului⁶⁰. Un an mai tîrziu, același rege cerea scaunului papal sprijin în consolidarea și extinderea noilor sale cuceriri

⁵⁷ P. Bona, *Valorificarea noilor cercetări*, p. 18, unde aflăm cu surprindere că niște „constructori locali ... au găsit morminte vechi și fără a le pune în gropi comune le-au reînhumat cu grijă în spațiile dintre contraforti”, cu trimitere la fig. 17 în care se vede foarte clar că nu este vorba despre nici un fel de „reînhumare” ci de prezența unui schelet cu oasele în poziție anatomică normală, secționat de șanțuri de fundație.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Vezi mai sus p. 357 cu nota 25.

⁶⁰ DIR, C, XI—XIII, p. 302.

dinspre „părțile Bulgariei” în țara numită Severin, referindu-se explicit la ajutorul așteptat de la dominicani și franciscani ⁶¹.

După cum se știe, ordinele călugărești ale predicatorilor dominicani și minoriților franciscani au fost întemeiate și au avut ca principală menire convertirea la creștinismul de rit apusean a „necredincioșilor”, combaterea „ereticilor și schismaticilor” și în general acțiunea asupra aceloră, foarte numeroși, pe care-i unea ca trăisătură comună nerecunoașterea autorității spirituale supreme a scaunului papal. Ca ordine călugărești „cerșetore”, lipsite măcar la începuturile lor de proprietăți și bunuri, și-au întemeiat mănăstirile în orașe și țirguri, de obicei la marginea acestora și cât mai departe de bisericile parohiale sau de celelalte instituții cu caracter religios ⁶². Activitatea specifică a acestor ordine, presupunând un contact strâns cu grupuri cât mai mari de participanți la slujbele și predicile organizate în bisericile mănăstirilor, explică predilecția pe care au avut-o în folosirea bisericilor-sală de mari dimensiuni, cu spațiul interior nefragmentat.

Data la care s-au întemeiat în Țirgurile din Banatul de Severin primele mănăstiri franciscane este nesigură, dar putem presupune că aceasta s-a întâmplat nu mult după mijlocul sec. XIII de vreme ce în Transilvania, care făcea parte dintr-o altă „provincie” a ordinului, avem atestată o asemenea mănăstire încă din anul 1268. Este vorba de mănăstirea franciscană de la Bistrița ⁶³, întemeiată după mijlocul sec. XIII la marginea zonei de densă și omogenă locuire românească din bazinul superior al Someșului Mare, deci în condiții etno-demografice și teritoriale oarecum asemănătoare celor de pe cursul superior al Timișului. Deși refăcută parțial și suferind unele adăugiri ulterioare, biserica mănăstirii franciscane de la Bistrița a fost și ea o biserică-sală cu un cor dezvoltat compus din două travee, prevăzut cu sacristie pe latura nordică și atestînd stilistic îmbinarea trăsăturilor romaniceului Țirziu cu cele ale goticului, inclusiv prezența contraforturilor înalte cu cîte două trepte, elemente ce au dus la datarea monumentului în deceniul 1270—1280 ⁶⁴. Este deci foarte probabil ca și la Bistrița lăcașul de cult inițial al franciscanilor, atestat la 1268, să fi fost o biserică de lemn, apropierea față de monumentul recent descoperit la Caransebeș impunîndu-se prin urmare sub toate aspectele.

Din literatura care ne-a fost accesibilă reiese o anumită predilecție a constructorilor franciscani pentru coruri dreptunghiulare simple, sau pentru cele cu absidă polygonală. Acestea din urmă se explică prin faptul că bisericile franciscane păstrate datează cu foarte puține excepții de după mijlocul sec. XIII, deci dintr-o epocă în care goticul se generalizase în mai toate zonele de activitate a ordinului ⁶⁵. Dispunem totuși în mod excepțional și de biserici ale unor mănăstiri franciscane cu corul încheiat la est prin

⁶¹ *Ibidem*, p. 314.

⁶² I. Wiesiowski, în J. Kloczowski (red.), *Studia nad historia dominikanów w Polsce*, I, Varșovia, 1975, p. 195 și urm.

⁶³ DIR, C, XIII₂, p. 115; vezi și V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 116.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 114—116.

⁶⁵ Vezi, printre altele, Z. Golubiewowa, în J. Kloczowski (red.), *op. cit.*, II, p. 11 și urm., sau Dj. Bosković, *Stari Bar*, Belgrad, 1962, p. 103—118.

absidă semicirculară, cum este cazul bisericii Sf. Clara de pe insula Margareta de la Budapesta, datată pe la 1260 sau puțin mai devreme și unde navei unice i se adaugă spre răsărit același cor mănăstiresc de dimensiuni foarte mari ⁶⁶.

Din punct de vedere documentar, mănăstirea franciscană de la Sebeș-Caransebeș este atestată abia la 1428. Aceasta se produce într-un document ce precizează că franciscanii i-au prezentat spre întărire regelui Sigismund un privilegiu pe care-l aveau de la regele Ludovic I (1342—1382) ⁶⁷. Informația se confirmă prin atestarea la 1400 a mănăstirii franciscane de la Sebeș-Caransebeș într-o listă a mănăstirilor ordinului din vicariatul Bosniei, în custodia Bulgariei, alături de mănăstirile franciscane de la Orșova și Turnu Severin ⁶⁸, ca și prin informații din deceniul opt al sec. XIV ⁶⁹. Ținând seama de rolul important jucat de franciscani în acțiunile vizând organizarea unui „banat al Bulgariei” în anii 1367—1368 ⁷⁰, avem motive în plus să considerăm reale privilegiile acordate de Ludovic I franciscanilor din zonă. Mai greu este de acceptat, datorită particularităților stilistice ale monumentului, pe care le-am evocat mai sus, ridicarea construcției abia după mijlocul sec. XIV. Precizând încă o dată că trăsăturile monumentului fac dificilă datarea lui ulterioară începutului sec. XIV, ținând seama de analogiile pe care le-am adus în discuție și reamintind totodată prezența pe același loc a unui complex mănăstiresc mai vechi construit din lemn, așteptăm de la săpăturile arheologice desfășurate de-a lungul anului 1988 documentația necesară datării mai strînse.

În contextul celor spuse pînă aici, semnificația istorică pe care a avut-o cîndva în sec. XIII—XIV întemeierea la Sebeș-Caransebeș a unei mănăstiri franciscane capătă o greutate aparte. După cum fumul trădează de departe existența focului, tot așa apariția aici a așezămîntului minorit reflectă prezența în zonă a satelor românești a căror „convertire la legea romană” era în sarcina ordinului, permițîndu-ne totodată descifrarea intențiilor și politicii regalității maghiare în această regiune de sud-est a viitorului Banat.

Chiar dacă depășim oarecum limitele cronologice pe care ni le-am fixat inițial, încercăm în încheiere să ne oprim succint asupra rezultatelor pe care le-a avut episodul istoric luminat de cercetările arheologice de la

⁶⁶ L. Gerevich, *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Budapesta, 1971, p. 42 cu fig. 15. La bisericile mănăstirești franciscane și dominicană din sec. XIII—XIV pentru care am dispus de planuri, corul reprezintă cam o treime din suprafața navei, întocmai ca și la Caransebeș. Pentru o biserică-sală dominicană de la mijlocul sec. XIII, cu numeroase cripte zidite, vezi Katalin Gyürky, *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*, Budapesta, 1981, p. 63 și urm.

⁶⁷ E. Fermezdin, *Acta Bosnae polissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p. 128. Nu știm care „document din 1368” pomenește construirea la Caransebeș de către franciscani a unei mănăstiri din lemn (P. Bona, L. Groza, *Valorificarea noilor cercetări*, p. 9; nota 34 cu care autorii justifică afirmația conține 10 — zece! — titluri de lucrări dintre care unele citate integral, altele fiindu-ne inaccesibile). În condiții la fel de neobișnuite și neverificabile, I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 57 afirmă că minorii au fost așezați la Caransebeș în 1372.

⁶⁸ L. Waddingus, *Annales Minorum*, IX, Quaracchi, 1932, p. 295.

⁶⁹ *Acta Gregorii P. P. XI (1370—1378)*, ed. Al. Tăutu, Roma, 1966, p. 154—155 și 456—457; vezi și Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I₂, București, 1980, p. 207—208.

⁷⁰ L. Waddingus, *op. cit.*, VIII, p. 229; Maria Holban, *op. cit.*, p. 155 și urm. Pentru contextul istoric al misionarismului franciscan din zonă ca și pentru aspectele dogmatice ale confruntărilor, vezi Ș. Papacostea, *Biserica Ortodoxă Română*, 99, 1981, 1—2, p. 107 și urm.

Caransebeș. Informații documentare reflectă succese izolate ale prozelitismului franciscan încă din sec. XIV, de pildă trecerea la biserică apuseană a unui membru al importante familii cneziale a Mitniceștilor ⁷¹. Către mijlocul sec. XV aflăm despre dani pe care alte familii cneziale românești le-au făcut franciscanilor din Sebeș-Caransebeș, obținind în schimb adoptarea de către confraternitatea minorită ⁷². Este mai mult decât probabil ca în criptele din partea vestică a navei bisericii mănăstirii franciscane de la Caransebeș să fi fost îngropați asemenea protectori laici și generoși ai ordinului, iar bogatul inventar funerar descoperit este deci semnificativ și pentru nivelul de civilizație al virfurilor societății medievale românești din district și oraș ⁷³, intrate în relații strinse cu autoritatea regatului și instituțiile acestuia.

Este de altfel de crezut că la Sebeș-Caransebeș, în sec. XIII—XIV, comunitatea urbană s-a diversificat sub raport etnic destul de devreme și într-un ritm care a asigurat treptat preponderența elementului românesc ⁷⁴. Situația permite din nou analogii, de pildă cu aceea de la Sighet din Maramureș unde la mijlocul sec. XV descendenții ai familiei cneziale din Giulești deveniseră locuitori ai orașului ⁷⁵.

Dar chiar dacă franciscanii al căror așezământ a fost recent descoperit au avut un anumit rol în crearea stărilor din sec. XVI cînd un iezuit raporta că la Caransebeș a predicat în limba română deoarece puțin cunoșteau altă limbă ⁷⁶, putem aprecia, judecînd urmările în ansamblu, că misiunea lor a eșuat. Coeziunea societății românești de pe cursul superior al Timișului, vechimea și trăinicia tradițiilor sale proprii, caracterul în mod practic omogen românesc al habitatului medieval din district, ca și legăturile strinse și permanente cu învecinata Țară Românească, toate acestea la un loc au asigurat și aici continuitatea istoriei românești, cu începuturi mult anterioare sec. XIII și care n-a cunoscut întreruperi de-a lungul întregului ev de mijloc.

⁷¹ Nicolae fiul lui Bogdan de Mitnic era la 1394 cleric în capitulul episcopiei Transilvaniei (*Doc. Val.*, p. 479).

⁷² Hurmuzaki, *Documente*, II₂, p. 57—58; vezi și I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 61.

⁷³ P. Bona, *Valorificarea noilor cercetări*, p. 17; nu putem totuși subscrie la considerațiile din nota 10 ale autorului, care ni se par fără legătură cu piesele descoperite și prezentate în ilustrație.

⁷⁴ Modul diferit în care încearcă reconstituirea acestui proces P. Bona, I. Groza, *op. cit.*, p. 7—12, se întemeiază pe folosirea diletantă sau forțată a izvoarelor. Formulări ca aceea folosită în 1369: „obștea cnezilor și a altor români din districtul Sebeș, precum și locuitorii cetății și toți bogații și săracii din cetatea Sebeșului” (*universitas kenezorum et aliorum Olachorum de districtu Sebes, item cives et universi divites et pauperes de civitate eiusdem*); *Documenta Romaniae Historica*, D. I, 1977, p. 97—98, ca și toate celelalte informații timpurii, justifică deplin interpretarea noastră.

⁷⁵ I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 445—448.

⁷⁶ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 73, precum și *passim* informațiile despre alte urmări ale activității franciscanilor din Caransebeș.

CARANSEBEŞ UND DESSEN RUMÄNISCHER DISTRIKT IM 10. — 14. JAHRHUNDERT

ZUSAMMENFASSUNG

Der Diskussionsbeitrag nimmt sich die Wiederherstellung des historischen Rahmens sowie des archäologischen Spezifikums im 10. — 14. Jh. im Süd-osten des Banats als Aufgabe vor, um die Rolle und Bedeutung des vor kurzem in Caransebeş entdeckten aus den 13. — 14. Jh. stammenden Franziskanerkloster zu erleuchten. Es wird die bis zur Mitte des 13. Jhs. reichenden archäologischen Dokumentation der Zone analysiert. In Verbindung mit der Organisierung eines „Severiner Banats“ welcher Territorien von beiden Seiten der Karpaten zusammenbringen sollte, trat im letztgenannten Jahrhundert die mit homogenen und dichter rumänischer Bewohnung bewaldeten und bergigen Zone aus dem Süd-osten des Banats im Interessenkreis des ungarischen Königsreiches ein. Unter den wenigen Neugründungen die damals durch „hospites regis“ am Oberlauf des Temesch-Flusses entstanden, zählte auch „Sebes“, schriftlich 1290 erwähnt. Hier wurde eine königliche Burg errichtet, dessen ursprünglicher aus dem 13. Jh. stammender Grundriss in späteren Plänen erkannt werden kann. Diese Burg spielte die Rolle eines verwaltungs- und militär-politischen Zentrums des grossen rumänischen Distrikts (cca 3000 km², mit 100—150 Dörfer) welcher im 15. — 16. Jh. Caransebeş genannt wird, nachdem er den kleineren benachbarten Karan-Distrikt einverleibt hat.

Schon 1233—1237 ist die Tätigkeit der Dominikaner und Franziskaner in der Zone bestätigt, aber für das Franziskanerkloster in Sebeş-Caransebeş stammen sichere Nachrichten erst aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. Die entdeckte Saalkirche verflechtet auf wenig bekannterer Weise spätromanische und gotische Züge, die eine Datierung nach dem Anfang des 14. Jh. unwahrscheinlich machen. Die Grabungen haben vorläufig die Grundmauern des Claustrums nicht erforscht, es wurde aber festgestellt das die aus Mauer errichteten Gebäuden ein aus Holz erbautes Kloster ersetzt haben.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Das Caransebeş—Distrikt im Rahmen des südöstlichen Banats mit den im Texte erwähnten Ortschaften. Zeichenerklärung: 1, römischer *castrum*; 2, römische Siedlung; 3, mittelalterliche Festung.

Abb. 2. Festung und Stadt Caransebeş in der ersten Hälfte des 17. Jh. (nach Gh. Sebestyén). Erklärungen des Originals (in deutscher Sprache): *a* Plan von Charansebes; *b* die Reterrade; *c* das Thor nach Lucas (Lugoj); *d* das Thor nach Orsawa (Orşova).

Abb. 3. Plan von Caransebeş um 1770. A) das Territorium der Festung von der ersten Hälfte des 17. Jh.; B) Ort des Franziskanerkloster; C) späte (17. Jh. ?) äusserliche Festung.